EMAUZSKÝ SBOR A ORCHESTR
6. listopadu 2015

PODZIMNÍ KONCERT

ES Emauzský sbor a orchestr O

Člen Asociace neprofesionálních komorních a symfonických těles

Refektář kláštera Emauzy, Vyšehradská 49, Praha 2
Pátek 6. listopadu 2015 v 19 hodin

JAKUB JAN RYBA

(26. 10. 1765 – 8. 4. 1815)

Tenebrae factae sunt (N 252)
Responsorium pro feria VI/2

Pohřební písně (výběr)
Na dítě dospělejší (N 18)
Na děvče – pannu (N 24)
Na manžela (N 19)
Na duchovního pastýře (N 31)

„Truchlozpěv, kterýž v slušné poníženosti z přátelské náklonnosti dvojctihodnému velebnému pánu, panu Filipovi Vaněčkovi, vší lásky, vděčnosti a váženosti hodnému faráři střepeckému dedykuje Jakub Jan Ryba, školní učitel v Rožmitále a měšťan v Plzni 1805.“
Boni viri nati sunt in exlemplar (Seneca in lib. de Providentia)

REQUIEM IN F (N 435) *Missa pro defunctis*

Anniversarium Summi Pontificis Pii Sexti, Quit die 19. Augusti 1799 in capivitate in Gallia Vallenciae obiit…

I. Requiem aeternam
Graduale: „Christus factus est pro nobis“ (N 150)
II. Dies irae
III. Offertorium „Qui tribulant me“
IV. Sanctus
V. Benedictus
VI. Agnus Dei. Requiem aeternam
Conclusio: „Ecce quomodo moritur“

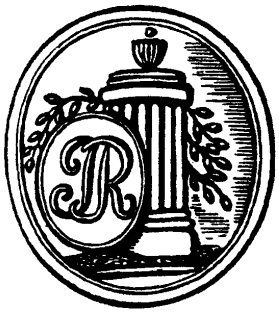

Eva FOREJTOVÁ (soprán), Veronika MRÁČKOVÁ (alt)
Petr ŠTĚPNIČKA (tenor), Jan JANDA (bas)

Sbormistryně: **Marie MATĚJKOVÁ**
Dirigent: **Tomáš ČECHAL**

KOUBA INTERIER
návrh a realizace interiérů

Akce je součástí koncertního cyklu projektu „Jakub Jan Ryba objevovaný“ finančně podpořeného Ministerstvem kultury ČR.

Vstupné 120 / 80 Kč **www.eso-music.cz**

Motto:
Quid est boni viri? Praebere se fato.
(Seneca)

Vzácní příznivci našich koncertů!

Ocitáme se ve zvláštním ročním mezidobí. Odezněly svátky Všech věrných zemřelých, lidově „Dušiček", a blíží se doba očekávání – advent, duchovní příprava na vánoční svátky, oslava narození Ježíše Krista. Smrt – Život. Letos 8. dubna jsme vzpomněli tragického skonu Jakuba Šimona Jana Ryby, 26. října uplynulo 250 let od narození toho výjimečného zjevu českých kulturních dějin. S Emauzským sborem a orchestrem jsme po celý rok oživovali zapomenuté skladby v novodobých premiérách, nepatrně jsme se snažili splácet dluh muži, jehož význam není dosud doceněn. Díky Deníku můžeme aspoň poněkud vhlédnout do duše umělcovy. Rybova životní pouť by se zcela jistě ubírala jiným směrem, nebýt jeho pokory, opravdové víry a též lásky k bližním. Senecův výrok z díla „O prozřetelnosti", uvedený v úvodu tohoto slova k programu, byl dle Ryby *„… mým stálým průvodcem na všech mých cestách tohoto pozemského, podivně zamotaného života."*

Velmi stručně zde nastíníme nejdůležitější životní osudy. Rybova posedlost hudbou se projevovala již v dětství. V Deníku píše: *„Od čtvrtého roku svého zdejšího bytí … jsem se nejpříjemněji zaměstnal mezi hudebninami. Hudební nástroje – papír, knihy, inkoust a pero pro mě byly nejlákavějšími loutkami, ačkoliv jsem o nich nevěděl nic než to, že se jim tak říká."* Po tzv. „hudebních příhodách" – tak nazval jednu kapitolu – píše: *„Mým nejmilejším nástrojem se staly mé staré housle. Tiskl jsem je k srdci, líbal a objímal, rozmlouval, spal a probouzel se s nimi."* Roku 1780 se Ryba díky strýci Vaněčkovi (jáhnovi a později děkanovi v Červené Řečici) ocitá v Praze. Následujících 5 let je asi nejšťastnějších v Rybově životě. Navštěvuje hojně nejslavnější pražské kůry, kde působí takoví mistři jako Koželuh, Praupner, Strobach, Kuchař a hlavně Josef Seger, slavný kontrapunktik, který vychoval řadu znamenitých českých skladatelů. Sám varhaničí u sv. Salvátora (v sedmnácti letech!) a o svém pražském životě mimo jiné píše: *„Navíc jsem pilně četl všechny knihy o hudbě, které jsem mohl získat. Přitom jsem se řídil zásadou, že to, co jsem chápal, jsem nechal být. Když se objevilo něco nejasného, opsal jsem to a zaobíral jsem se tím, dokud se mi nerozsvítilo."* Byl nádherně posedlý hudbou, zkomponoval v této době 24 kvartetů, 12 klavírních sonát, písně, litanie, koncerty a nokturna pro českého hornistu Bendela. *„Nu doopravdy, když se srdce naplní, rádo se vylije. Mé srdce určitě překypovalo."* Na dokreslení šťastného Rybova pražského období si vyslechněme ještě vzpomínku na Rybovy návštěvy divadel: *„Byl jsem asi nejpozornějším pozorovatelem a abych se nerušeně celým srdcem a duší přimkl k harmonii, vždy jsem se zakuklil do kabátu tak, že byl zaměstnán pouze sluch. Když jsem se ze sladké dřímoty probudil, často kolem mě bylo úplně prázdno. Takhle zemřít by byla snad nejblaženější smrt. Jak podivná je moc hudby!"* Náhle však přišla výzva od rodičů, aby se ucházel o učitelské místo v Nepomuku. Ryba se, dle Seneky, podrobil osudu a opouští s těžkým srdcem Prahu: *„Sbohem, přátelé ze školy! Sbohem, milá Praho – velký světe! Sbohem, všechny mé vzdušné zámky!"* Zůstává u rodičů a *„… klavír a housle*

jsou jedinými utěšiteli a důvěrníky.“ Podniká cesty do okolí a děsí ho otřesná úroveň provozované hudby na venkovských kůrech. Krásná hudba byla často *„zpustošena vynecháváním mnohých částí a přidáváním hloupých hudlařin. Připadalo mi to, jako kdybych viděl šaty z drahého sametu záplatované kusem hadru.“* Znenadání je však srdce milého Ryby zaplaveno láskou k jakési dívce. Její jméno neznáme, ale zřejmě bylo Rybovo vzplanutí mocné, protože *„… láska všechno oslazovala, ale byla to ta první, horoucí láska, která může nezkušeného mládence či nezkoušenou dívku snadno svést z cesty ctnosti. Dobré děvče! Ačkoliv ses pro mě nestalo tím, čím ses často zapřísahalo být, občas ještě pro tebe mé srdce vroucně bije. Vše, co jsem věrně a cituplně miloval, miluji dosud.“* Po krátké učitelské epizodě v Mníšku (odkud často navštěvoval milovanou Prahu) byl povolán roku 1788 definitivně do Rožmitála, kde je po krátké době jmenován kantorem. *„Tohle je tedy místo, pro nějž jsem určen“*, píše ne bez trpkosti, ale vzápětí s nadějí dodává: *„I v maloměstě můžeš učinit něco dobrého.“*

> ***Ó, šťastné časy! Jako vítr vymizíte! A nikdy se nevracíte. Tak prchá z lidského dětství nestálé pozemské štěstí.***
> *(Z Rybova Deníku)*

Pro Rybu tedy Rožmitál představuje nenaplněné sny – a to doslova. V Deníku popisuje sen, ve kterém jako kapelník uvádí svou operu a *„… místo, abych zářil jako hudební ředitel v nějakém nádherném operním domě, bezvládně jsem ležel tady v temné světničce. Tehdy jsem dozajista z celého srdce prosil ve své ubohosti Všemohoucího, aby mé bídě učinil konec. Smrt by pro mě byla tím nejblaženějším poslem.“* Ryba se však opět „podrobuje osudu“ – vykonává své povinnosti vzorně, avšak až příliš vzorně. Stěžuje si na něj farář Zachar, rodiče, děti, od vrchnosti se mu nakonec dostává pochvaly, což je kvůli lidské závisti ve svém důsledku vlastně také špatně – stále neúmorně komponuje, většinou po nocích, je málo inkoustu i papíru, tak většinu svých skladeb geniálně píše rovnou do partů. Partitury vlastně pořizuje jen v případech, kdy je odesílá například premonstrátu Dlabačovi na Strahov nebo do Plzně regenschorimu Křepelkovi. Tam se jeho skladby s úspěchem provozují. V Liberci je dokonce jeho mše Es dur považována za Haydnovu, Ryba dostává dopisy: *“… všichni Vás dychtí poznat…, umělecké, líbezné a majestátní…, zvlášť Vaše et incarnatus dojalo všechny účastníky. Neskrápí žádná slza Vaše řasy? O, mne jich svlažuje plno!“* V hudebních kruzích se dostalo Rybovi mimořádného uznání, denně se však musel vypořádávat s „nepřízní osudu“. Způsob života, který vedl (psychická i fyzická vyčerpanost), nezůstal bez následků. Z Rybových zápisků víme, že *„zápasil se svou obvyklou chorobou“* po dobu šesti týdnů při komponování latinského Stabat Mater. S největší pravděpodobností šlo o tzv. „zlatou žílu“ (hemoroidy), která velmi ztrpčovala Rybovi značnou část života. Podle odborníků připadá v úvahu i nějaká jaterní choroba; za určitých okolností tyto zdravotní nedostatky mohou vyvolat endogenní depresi. V kombinaci se Senekovou filosofií, podle níž je *„jediným bezpečným přístavem smrt“*, mohl dospět Ryba ke strašlivému rozhodnutí. Jeho poslední cesta směřovala do nedalekého lesa zvaného Štěrbina, do hustého

houští, kde jej až třetího dne nalezli občané z Rožmitála. Lékařská zpráva mluví jasně: učitel Jakub Ryba si 8. dubna přeřízl dýchací trubici a krční tepnu.

Rybovo dílo je neuvěřitelně rozsáhlé. Názvy literárních prací do jisté míry profilují Rybovu osobnost. Vzpomeňme alespoň na tyto: Abeceda bohabojnosti, šlechetnosti, moudrosti a opatrnosti, Hádka mezi Novo- a Pravočechem, Počáteční a všeobecní základové ke všemu umění hudebnímu; libreto k dnes ztracenému oratoriu Soudný den, české texty k duchovním skladbám, Nábožný kancionál, Pohřební písně, texty ke koledám a k slavné mši Hej, mistře!

Ústředním dílem dnešního koncertu je Requiem F dur z roku 1800 (podle Němečkova katalogu č. 435), které pochází ze souboru Tres Requiem, komponovaných k prvnímu výročí úmrtí papeže Pia VI. Tak jako ostatní svá větší díla zaslal Ryba partituru do Plzně F. Křepelkovi. Stejně jako ostatních šest requiem (první z nich pochází z roku 1785) nemá ani toto dílo liturgický text úplný. V některých skladbách chybí Kyrie, někde Communio, v Offertoriu zhudebňuje část žalmu Dui tribulant me, což byla běžná praxe. Vzhledem k všeobecné známosti a oblíbenosti Mozartova nedokončeného Requiem d moll bude posluchač možná srovnávat tato dvě díla. Je to provokativní, ale vzrušující. Při spartaci díla hned v prvních taktech **Requiem aeternam** člověk užasne nad intimitou, vroucností, (v 5. taktu jakoby sólové hoboje s fagoty v paralelních tercích vzhlédly s pokorou k nebi) – a celý sbor zvolá: „S*větlo věčné ať jim svítí.“* Tak pokračuje hudba až k závěrečným taktům, kde v prodlevě na základním tónu F šeptá sbor *„Requiem aeternam dona eis, requiem…“*.

Opakování motivu z první části, předneseného opět sólovým altem, začíná sekvence **Dies irae**. Vzrušené a rychlé noty v houslích střídají ostrý tečkovaný rytmus v tutti orchestru a znázorňují „onen den, den hněvu“. Další vstupy střídajících se sólových hlasů líčí dramatický text. Verše Lacrymosa dies illa jsou opět zhudebněny komorně: dvojice hobojů a fagotů odpovídají sólovému sopránu, altu a tenoru, decentní dvě violy zabarvují vzlykavý tok hudby. Sólový bas se přidává až v textu „*Judicandus homo reus“* a poté již šeptá sbor s dechovými nástroji: „*Huic ergo parce Deus!“* Po prosbě k Pánu Ježíši končí sbor v posledním taktu pianissimo v unisonu své Amen… **Offertorium** *(Qui tribulant me)* je hudebním skvostem. Na krátké ploše tolik proměn a dramatický text je skromnými prostředky vylíčen velmi sugestivně. Je završen přímočarou a neochvějnou fugovanou plochou *„Na skálu mě zvedne, schová mě ve svém stánku“,* která náhle ustane a sólový soprán do posvátného ticha s prodlevou na tónu F (jako na konci první části) volá o pomoc: „*Exaudi Domine, vocem meam – vyslyš mě, Hospodine, slyš hlas můj!“* **Sanctus** přichází jakoby z nebe. Praménky jednotlivých hlasů se spojují v mohutný sbor a závěr *„Pleni sunt coeli et terra gloria tua“* – nebe a země jsou rovněž plny krásné hudby… Mozartovské **Benedictus** se sólovým hobojem a sopránem je ukázkou Rybova smyslu pro půvabnost a nadpozemskou krásu (*Požehnaný, jenž přichází ve jménu Páně)*. Člověku se chce pokleknout a jen a jen naslouchat a očekávat. **Agnus Dei**: jaká to proměna! Ve vážné tónině d moll přednáší sólový bas prosbu o smilování Boží. V jedenáctém taktu ustrneme, protože nastane hudební zázrak – „*Dona eis requiem“* přednese dvakrát soprán a dvě dělené violy. Ukázka Rybovy

představivosti a hudebně-dramatického cítění. Poté již sbor vydechne ve forte „*Lux aeterna luceat eis, Domine (Světlo věčné ať jim svítí, Pane)"* a celá Missa pro defunctis končí naléhavě, ale v postupném diminuendu ne zcela tradičně trojím „potvrzením" (*Quia pius es – Neboť jsi dobrý).*

Dnešní koncert je doplněn o Rybova dílka, o kterých můžeme říci, že jsou duchovně příbuzná. V responsoriu Tenebrae, které líčí zatmění při ukřižování Ježíše Krista, se přímo dotýkáme smrti. Předzvěst utrpení na Kalvárii je sugestivně vyjádřena neuvěřitelně prostými, ale účinnými hudebními prostředky; nelze nevzpomenout Jana Dismase Zelenku. Po sborovém nastala tma a po zvolání *„Voce, voce magna"* zazní sólový bas s textem *„Do Tvých rukou poroučím ducha svého"*. Jen se znalostí textu můžeme vychutnat ono spojení s hudbou! (To platí mnohonásobně i pro interprety).

Pohřební písně s doprovodem dechové harmonie se mohou na první pohled jevit jako ryze užitkové skladby. Není tomu tak. Alespoň výběr z tohoto souboru má právo na koncertní život. Rybova poezie je podle mého názoru do jisté míry srovnatelná s texty Michnovými. Instrumentální doprovod je přiléhavý a někdy až zvukomalebný. Vzhledem k tomu, že se naskýtá vzácná příležitost uvést alespoň čtyři písně, nemohu si odepřít citaci alespoň zkrácené předmluvy J. J. Ryby k tištěnému vydání:

„Mnozí mně laskavě naklonění čeští krajané, neustále mne nabádajíce, vymohli na mně, že mě přivedli k tomu, že se osměluji přítomné pohřební písně na světlo vydati….. Též i tito truchlozpěvové mají před mnohými jinými ten předek, že jsou dle pravidel náležité české prosodie škandováni. Co se týká vnitřní ceny, o té mlče, zanechávám toho soudu rozšafných mistrů, nejméně ale mohu bez vší marné honosnosti poznamenati, že nimi na mnohých místech nábožný lid, jenž jich melodovati slyšel a slýchá, nemálo pohnut bývá.

Melodie k dostání jsou u skladatele, a to jistě v mírném poplatku.

Psáno v Rožmitále dne 9. dubna Léta Páně 1805. Skladatel."

Provedení Requiem doplňujeme o fascinující Graduale Christus factus est pro nobis z roku 1810 v komorním až intimním nástrojovém i vokálním obsazení. Na závěr (conclusio) zazní velkopáteční hymnus *„Hle, jak umírá spravedlivý"*. Je to skladba, jejíž partitura byla náhodou objevena tehdejším farářem Miloslavem Vlkem v knize *„Libellus Caeremonialis"*.

Naše povídání uzavřeme slovy Jakuba Šimona Jana, která napsal o chrámové hudbě:

„Získal jsem tím také příležitost hlouběji se zamyslet nad chrámovou hudbou. Musím se tu rozepsat poněkud obšírněji, abych objasnil, jak církevní skladby skládám, a ukázal záměr, proč tak píšu.

Uvažoval jsem takhle: cílem chrámové hudby je vzkřísit bohabojné city shromážděných křesťanů a dodat jim více síly. Dále má církevní hudba tomuto shromáždění vštěpovat pravou zbožnost, posilovat a zachovávat ji v srdcích. Také chce smyslově představit slávu Všemohoucího a povzbudit nás, abychom Boha uctívali. A nakonec vede k tomu, že do ní vetkneme svou celou duchovní bytost, a tak

společně s ní zcela odpoutáni od pozemských věcí v duchu prožíváme Boží moudrost, všemohoucnost a lásku. Z těchto předpokladů jsem vyvodil následující zásady:

A. Do chrámové hudby se hodí vše, co člověka přitáhne k vznešeným, mírným, dobrotivým a laskavým pocitům.

B. Duch a srdce mají v kostele nalézt uklidnění, proto musí chrámová hudba v tomto ohledu vyhovovat jak duchu, tak srdci.

C. Nejlepší chrámová hudba je ta, jež pohne celým shromážděním nebo alespoň jeho největší částí.

Dále jsem usoudil, že pokud chce skladatel církevní hudby posluchače pohnout, je nucen ve všem napodobit řečníka. Chce-li, aby jeho řeč přinesla srdcím užitek, musí nejprve své auditorium znát a pak rozdělit do několika tříd. Vždyť jinak je nutno mluvit před dětmi, jinak před nevzdělanci, trochu jinak před málo vzdělanými lidmi a jinak před vzdělanci a odlišně před učenci. I u všech těchto tak rozličných skupin posluchačů nakonec sleduje řečník pouze jeden a týž účel, totiž dovést je až k pravosti a získat si jejich srdce, aby pocítila mravní pravdy, přemýšlela o nich a podle nich jednala. S ohledem na to nepřednáší řečník pravdy a zásady suše, ale snaží se je co možná přikrášlit, aby působily lákavě. Nejlepší a nejsilnější přitažlivosti své řeči však dodá, když z celého srdce cítí přesně to, co říká. V tom spočívá magnetismus a skrytá sympatie srdcí, podivuhodná síla, jež okamžitě přiměje celé shromáždění k těm nejušlechtilejším činům. Co jde od srdce, jde k srdci.

Právě tak má podle mého mínění jednat skladatel chrámové hudby. Nejprve musí vědět, pro koho pracuje. Je nucen své posluchače poznat, a to dobře. Jeho přednes tedy musí směřovat k různým posluchačům. Pokud chce dojmout, je zapotřebí přísný sloh, který dokáže vnímat jen opravdový hudebník a který v sobě neobsahuje vůbec nic, co by pohnulo hudebními laiky, zkrášlit rozmanitými figurami (krátkými melodickými útvary) a lákavou barevností. Suchopárnost musí zjemnit hebkou růžovou rosou, palčivost zmírnit chladivým stínem, chlad smísit s líbeznou vroucností a nevlídnost, na kterou člověk v církevních skladbách nezřídka narazí, zakrýt dětskou důvěrou a dobromyslností, jež se dotkne srdcí. Neumím si představit, že by Bůh, který je nejčistší radost, láska a vše oblažující, životadárný a radost rozdávající Stvořitel a Otec, měl v oblibě věčně mrzutou, hluboce zarmoucenou a stále naříkající bytost. Dítě běží se svými záležitostmi za svým otcem se vší důvěrou, nevinnou veselou myslí a radostným výrazem; prosí a žadoní – otec vidí na jeho důvěřivé tváři jeho bezstarostné srdce, těší se jím a po úvaze mu jeho prosbu s radostí splní; není tak nakloněn dítěti, které svou prosbu přednáší mrzutým a pořád plačtivým tónem. Ach, Bože, Ty Otče všeho, bys měl pohrdat našimi dětskými a důvěřivými modlitbami, díkůvzdáním, chvalozpěvy a uctíváním, které ti vyzpěvujeme s veselou myslí, a to jen proto, že projevují radost! – Ne! – Bože, ty chceš, abychom tě vzývali s dětskou, důvěřivou a srdečnou úctou a pokorou, abychom tě uctívali a velebili zpěvem nevinného, radostného srdce, abychom před tebou s dětskou láskou a prostotou své srdce otevřeli a s radostí je přinášeli k oběti. Skladatel zkrátka musí umět promluvit k různým srdcím a to dokáže, když své kusy skládá celým srdcem.

Takhle jsem o chrámové hudbě uvažoval a rozhodl jsem se, že své církevní skladby budu psát podle těchto zásad. Zkoumal jsem své posluchače a našel jsem mezi nimi téměř samé hudební laiky. Pomyslel jsem si tedy: „Musíš psát pro laiky a pozvolna je vést k vznešenosti."

(Jak už bylo výše řečeno, něco jiného je psát pro opravdové, cvičené hudební znalce a ty, kdo mají pro hudbu porozumění, a pro obyčejné posluchače, jichž se pořád najde asi tisíckrát víc. Co tedy pomůže skladateli, který svým přísným (v pravém smyslu slova) slohem uspokojí dva z dvou tisíc posluchačů a ostatní nechá odejít s prázdnou, aniž by z toho měli nějaký požitek! Přísný soudce umění, dopřej také slabším upřímné potěšení a předem se neboj, že by zastřelo tvůj přísný sloh. Ty píšeš pro nás, kteří tvá mistrovská díla známe a umíme vnímat, my ale píšeme pro davy, jež takto připravujeme, aby tvou dokonalou hudbu procítily.)

Tomáš Čechal

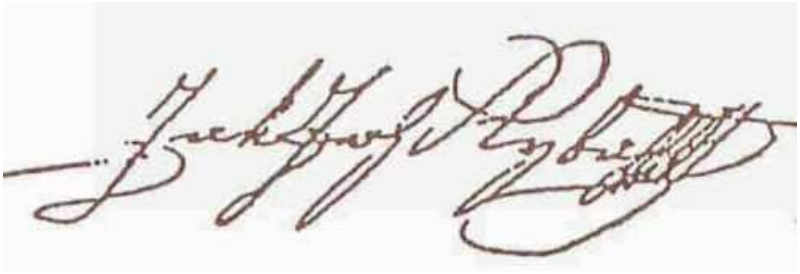

Příští koncert cyklu se uskuteční 18. 12. 2015 v 19 hodin – J. J. Ryba: Česká mše vánoční (provedení podle nejstaršího dochovaného opisu).